

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24 00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04
ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41
TELEFON DYŻURNY: 21-34-34

KS/425/3/85

Warszawa, grudzień 1985 r.

RZECZYWISTOŚĆ GOSPODARCZA
JAKO ŹRÓDŁO SAMOPOCZUCIA, NASTROJÓW I NASTAWIEŃ
NIEKTÓRYCH GRUP SPOŁECZNO-ZAWODOWYCH

/Wnioski z badań/

Zespół Badań
Komunikowania Społecznego

Przed rokiem CBOS zapoczątkowało badania mające na celu sformułowanie diagnozy świadomości ekonomicznej wybranych grup społeczno-zawodowych polskiego społeczeństwa. Ich wyniki pozwalają na dokonanie ustaleń odnoszących się również do samopoczucia tych grup i najważniejszych ich nastrojów.

Prezentowane w opracowaniu ustalenia opierają się przede wszystkim na wynikach badań przeprowadzonych w lutym i marcu 1985 r.¹. Badania te wykazały m.in. istotne zróżnicowanie obrazów świata zjawisk i procesów gospodarczych typowych dla wyróżnionych grup społeczno-zawodowych. Podjęto w związku z tym próbę wykrycia najważniejszych uwarunkowań stwierdzonego stanu świadomości.

Wtórna analiza wyników wspomnianych badań, w tym głównie analiza cech odpowiedzi na 49 pytań /w większości otwartych/ wykazała, że odpowiedzi te mają charakter stereotypowy - zdradzają dziewięć różnych opcji postrzegania świata zjawisk i procesów gospodarczych oraz myślenia na ten temat².

Okazało się również, że wypowiedzi badanych, szczególnie odnoszące się do ich własnej sytuacji materialnej, charakteryzują się wyraźnym zabarwieniem emocjonalno-motywacyjnym. Powstała tym samym

¹ Opis założeń i procedur wspomnianych badań w opracowaniu: Wiedza i opinie niektórych grup społeczno-zawodowych o zjawiskach i procesach gospodarczych. CBOS, marzec 1985 r. Badaniem objęto: próbę robotników bezpośrednio i pośrednio produkcyjnych z Huty im. Lenina w Krakowie, ze Stoczni im. Lenina w Gdańsku, z łódzkich i bielskich zakładów zatrudniających mniej niż 5 tys. pracowników - 400 osób; próbę pracowników dozoru technicznego Huty i Stoczni - 60 osób; próbę szeregowych pracowników administracji zakładowej Huty i Stoczni - 40 osób; ponadto trzy 100-osobowe próby proporcjonalnie dobrane z dziesięciu województw /Gdańsk, Poznań, Warszawa, Łódź, Tarnobrzeg, Rzeszów, Kraków, Bielsko-Biała, Katowice, Wrocław /tzw. decydentów - funkcjonariuszy partyjnych, administracji państwowej i życia gospodarczego odpowiedzialnych za problematykę ekonomiczną; radawców - dziennikarzy TVP, PR, prasy centralnej, terenowej i zakładowej, zajmujących się problematyką ekonomiczną; ekspertów - niezależnych, wyróżniających się aktywnością twórców koncepcji ekonomicznych, modeli rozwoju gospodarczego, autorów bardziej znanych, szczegółowych rozwiązań zagadnień ekonomicznych/.

² Patrz: Stereotypowe cechy i orientacje świadomości ekonomicznej niektórych grup społeczno-zawodowych. CBOS, październik 1985 r.

możliwość opisaną ważnego, chociaż w praktyce badawczej rzadko charakteryzowanego, wymiaru świadomości społecznej, jaki stanowi właśnie zabarwienie emocjonalno-motywacyjne świadomościowych treści. Posłużono się w tym celu szesnastostopniową skalą oceniania wypowiedzi respondentów w dwóch zasadniczych aspektach: 1/ od całkowitej niepewności i bezradności po zupełną pewność siebie i całkowite poczucie niezależności, 2/ od całkowitej dezaprobaty własnej sytuacji, głębokiego pesymizmu i poczucia krzywdy po całkowitą aprobatę własnej sytuacji, pełny optymizm i poczucie satysfakcji. Tą drogą wyodrębniono siedem różnych emocjonalno-motywacyjnych charakterystyk świadomości ekonomicznej reprezentantów badanych grup, które można identyfikować jako nastawienia, samopoczucia lub zalegające nastroje. Tutaj zostały one ponazywane poprzez uogólnienia najbardziej typowych cech, jakimi charakteryzują się wypowiedzi osób badanych w aspekcie emocjonalno-motywacyjnym. Zgodnie z powszechną praktyką opisywania stanów emocjonalno-motywacyjnych, przedstawiamy je w porządku od najbardziej pozytywnych /dodatnich/ do najbardziej negatywnych /ujemnych/.

1. Poczucie niezależności - pewność siebie, wiara w siebie, w swoje możliwości, zdolność przystosowania się do każdej sytuacji, bogate plany na przyszłość.

Samopoczucie to badani najczęściej wyrażają przy użyciu następujących sformułowań: "na wszystko jest /znajdzie się/ sposób", "jestem młody, a tyle już posiadam /osiągnąłem/", "wszystko da się kupić /załatwić/", "nie mam specjalnych potrzeb" /w sensie: nie mam takich potrzeb lub oczekiwań, których niezaspokojenie mogłoby zagrozić mojemu dobremu samopoczuciu/.

2. Poczucie bezpieczeństwa - pełna aprobatą własnej sytuacji, poczucie stabilizacji i pewności swojego przyszłego losu.

Badani o takim poczuciu najczęściej mówią: "jestem zagospodarowany", "osiągnąłem wszystko, o czym marzyłem", "mam już wszystko", "nikt z głodu jeszcze nie umarł".

3. Wyczekiwanie - przeświadczenie, że "musi się w końcu jakoś ułożyć", wiara w lepszą przyszłość, częściowa /warunkowa/ akceptacja własnej sytuacji, częściowe poczucie bezpieczeństwa.

Typowe dla tego stanu świadomości wypowiedzi sprowadzają się przeważnie do sformułowań: "sytuacja w kraju musi się już zmienić", "z czasem może /chyba/ się polepszy", "jak mogło się pogorszyć, tak teraz może się polepszyć".

4. Niepewność - dezorientacja, niepokój, brak konkretnych planów, rozterka.

Osoby charakteryzujące się tego typu samopoczuciem przeważnie stwierdzają: "tylko wyjazd na zachód może coś zmienić", "gdybym wiedziała, co robić, to bym robiła", "sam nic nie zrobię", "sama nie potrafię, ale mogę chyba liczyć na pomoc", "może rzucić pracę naukową i zacząć gdzieś zarabiać?", "gram w loterię", "chyba pójdę do prywatnicarza", "na razie robię w nadgodzinach, a jak co, to żona pójdzie do roboty", "myślę o awansie", "myślę o dodatkowej pracy", "muszę zmienić pracę na lepiej płatną", "zastanawiam się, w co zainwestować spadek".

5. Rozgorzczenie - głębokie poczucie krzywdy, pesymizm.

Nastroj ten badani najczęściej wyrażają następującymi słowami: "nie umiem myśleć o przyszłości", "nie mam na nic wpływu", "zarobki niesprawiedliwie niskie", "nie mam szans, nawet gdybym pracował na kilku etatach", "od robotnika nic nie zależy", "w tym kraju dorobić się nie można", "nic nie zależy ode mnie", "jestem już za stary" /43-58 lat/, "ciągle jest gorzej i gorzej", "dorywcze dorabianie nic nie zmieni", "jednostka nic nie zdołała", "wszystko jest zbyt drogie, żeby na to zarobić", "nie można zaoszczędzić", "bez końca czekam na mieszkanie", "gdy będę więcej pracował, zaniedbam rodzinę".

6. Frustracja - dezaprobatą własnej sytuacji przy poczuciu zagrożenia i bezsilności, niepewność, brak poczucia bezpieczeństwa.

Sfrustrowani respondenci na ogół mówią: "moje dzieci nie mogą już na mnie liczyć", "musiałem wstrzymać pomoc starym rodzicom", "nie wiem, jak sobie poradzić" /młody, mało zarabiający robotnik, który nie mając mieszkania założył rodzinę/, "pierwszy raz od wielu lat zaczyna mi brakować do pierwszego", "wstyd mi przed własną żoną", "nie mam możliwości ani siły więcej pracować". Ponadto ludzie ci uskarżają się na trudną sytuację materialną mimo wieloletniej, ciężkiej, znoonej pracy, niepewność jutra, niskie zarobki, brak per-

spektyw zawodowych, możliwości awansu, brak szans na otrzymanie mieszkania nawet przy wysokich zarobkach, brak zdrowia spowodowany chorobą zawodową, wymuszoną reorganizacją, niekorzystną zmianę pracy, brak nadziei na poprawę.

7. Zobojętnienie - pełna bezradność, znużenie, przemęczenie, rezygnacja, apatia.

Badani o takim stanie świadomości konstatują: "nie widzę żadnej możliwości poprawy", "przestałam już czekać, że coś się zmieni", "zmęczyła mnie już pogoń za /stale rosnącymi/ cenami", "żadne działania nic nie dadzą - będzie gorzej", "ja chyba nigdy nie będę miał swojego mieszkania", "jeżeli nawet kiedyś się zmieni, to ja i tak tego nie doczekam", "w moim wieku i z moim zdrowiem nie ma już o co się bić" /52 lata/.

Częstość występowania opisanych stanów świadomości ekonomicznej w poszczególnych grupach społeczno-zawodowych obrazuje tabela 1.

Okazuje się, że świadomość ekonomiczna reprezentantów badanych grup społeczno-zawodowych charakteryzuje się najczęściej niepewnością, rozgorzczeniem i frustracją. Takie właśnie samopoczucie ma około 90% robotników, 75% pracowników dozoru technicznego i administracji zakładowej oraz 48% nadawców, 78% ekspertów i 85% decydentów. W każdej z wymienionych grup samopoczucie to mieni się jednak różnymi odcieniami. U robotników Stoczni i mniejszych zakładów występuje przede wszystkim niepewność i rozgorzczenie, u robotników Huty i pracowników dozoru technicznego - frustracja, u ekspertów i pracowników administracji zakładowej - zarówno niepokój, rozgorzczenie, jak i w nieco mniejszym stopniu frustracja, natomiast u decydentów i częściowo u nadawców - niemal wyłącznie niepewność.

Decydenci tworzą pod omawianym względem grupę najbardziej jednorodną /78% charakteryzuje się niepewnością/, eksperci zaś - najbardziej zróżnicowaną.

Biorąc natomiast pod uwagę przyjęte tu formalne kryterium porządkowania wyróżnionych stanów emocjonalnych /stopień ich pozytywności - negatywności/, można powiedzieć, że grupą społeczno-zawodową o najlepszym samopoczuciu są nadawcy /spośród nich ponad 23% czuje się bezpiecznie i niezależnie, podczas gdy w grupie robotników tylko ok.

Tabela 1. Częstość występowania emocjonalno-motywacyjnych stanów świadomości ekonomicznej w badanych grupach społeczno-zawodowych w procentach

Stany świadomości	Robotnicy			Pracownicy			Decydenci	Nadawcy	Eksperti
	Huty	Stoczni	Innych zakładów	dozoru technicznego	administracji zakładowej				
Poczucie niezależności	1,1	1,8	1,1	0,0	0,0	0,0	0,0	7,4	2,1
Poczucie bezpieczeństwa	4,4	1,8	0,0	6,5	2,5	13,2	16,0	16,0	8,0
Wyczekiwanie	3,3	2,7	2,1	3,2	10,0	0,0	16,1	16,1	5,2
Niepewność	23,1	49,1	51,0	24,2	32,5	78,5	43,2	43,2	45,4
Rozgoryczenie	22,0	39,3	40,4	20,9	27,5	5,1	1,2	1,2	21,3
Frustracja	37,4	1,8	4,2	29,0	17,5	1,0	3,7	3,7	11,4
Zobojętnienie	6,6	1,8	0,0	16,1	10,0	2,0	11,1	11,1	5,6
Modalna a/	6	4	4	6	4	4	4	4	4

a/ wartość zmiennej najczęściej pojawiająca się w zbiorze.

3% o najgorszym zaś i skłonności do dalszej radykalizacji nastrojów - właśnie robotnicy, przede wszystkim Huty i pracownicy dozoru technicznego, wśród których aż około 45% stanowią ludzie sfrustrowani lub zubożeni.

Formułując diagnozę świadomości społecznej nie sposób uniknąć pytania o genezę, o zasadnicze przyczyny i uwarunkowania stwierdzonego jej stanu.

Przeprowadzona w związku z tym analiza korelacji nie potwierdziła hipotezy o zależności pomiędzy wyróżnionymi stanami emocjonalno-motywacyjnymi świadomości ekonomicznej a poszczególnymi cechami socjodemograficznymi badanych grup społeczno-zawodowych, takimi jak wiek, płeć, miejsce zamieszkania, wykształcenie, przynależność organizacyjna, stan cywilny czy nawet wysokość zarobków. Wyraźniejsza, dodatnia korelacja występuje jedynie pomiędzy samopoczuciem a ogólnym stanem posiadania; dotyczy to zresztą bardziej decydentów, nadawców i ekspertów niż robotników.

Można zatem przyjąć, że stany emocjonalno-motywacyjne świadomości ekonomicznej zależą nie tyle od poszczególnych cech socjodemograficznych, ile od usytuowania w strukturze społecznej, które stawia członków poszczególnych grup /i prawdopodobnie całych warstw i klas społecznych/ wobec różnych klas problemów, w jakościowo różnych sytuacjach życiowych. Tak więc odmienny dostęp do pożądaných dóbr, maksymalny pułap zarobków, rodzaj i charakter pracy, możliwości awansu, pułap i charakter aspiracji oraz związane z tym uczestnictwo w kulturze i ogólny styl życia określają krąg spraw i hierarchię ich ważności, kształtują optykę ich widzenia³, narzucają wymiary formułowanym w odniesieniu do nich ocenom.

Tezę tę potwierdzają w pełni cytowany wcześniej bogaty materiał faktograficzny⁴ oraz inne ustalenia dotyczące m.in. niektórych ocen formułowanych przez reprezentantów badanych grup społeczno-zawodowych. Okazało się bowiem, że oceny te są zarówno zrelatywizowane do kręgu spraw specyficznych dla danej grupy, jak też oparte na od-

³ Analiza korelacji wykazała istotną zależność pomiędzy określonymi stanami emocjonalno-motywacyjnymi świadomości ekonomicznej a stereotypami tej świadomości.

⁴ Patrz: Wiedza i opinie..., wyd. cyt.; Stereotypowe cechy..., wyd. cyt.

rebnych, grupowych kryteriach. Najlepiej świadczą o tym dokonywane przez reprezentantów poszczególnych grup oceny własnej sytuacji ekonomicznej oraz materialnej swojej rodziny w porównaniu z innymi rodzinami. Robotnicy oceniają własną sytuację ekonomiczną jako średnią lub złą, a sytuację swojej rodziny w porównaniu z innymi rodzinami jako taką samą lub gorszą, natomiast decydenci, nadawcy i eksperci odpowiednio jako średnią lub dobrą oraz taką samą lub lepszą /tab. 2/. Analogia pomiędzy konfrontowanymi ocenami porównywanych grup wyraźnie dowodzi, że zarówno robotnicy, jak też decydenci, nadawcy i eksperci formułują swoje oceny wyłącznie w odniesieniu do osób i rodzin z własnej grupy społeczno-zawodowej.

Prawidłowość tę potwierdzają także wypowiedzi reprezentantów badanych grup w sprawach: jakimi zasadami człowiek powinien kierować się w życiu /tab. 3/, jakie zasady stosowane w obecnych warunkach gwarantują powodzenie /tab. 4/⁵, co w pracy jest najważniejsze /tab. 5/ i co powinno decydować o wysokości zarobków /tab. 6/, jak też - pośrednio - komu w Polsce powodzi się najlepiej /tab. 7/, a komu najgorzej /tab. 8/.

Generalnie, przedstawione tu i przywoływane ustalenia raz jeszcze potwierdzają tezę, że świadomość ekonomiczna we wszystkich zakresach i aspektach jej funkcjonowania kształtuje się nie tyle w szkolnej ławie czy fotelu przed telewizorem, ile poprzez rzeczywisty udział w życiu publicznym, codzienne, praktyczne rozwiązywanie różnorodnych autentycznych problemów ekonomicznych. Dowodzą również, że świadomości ekonomicznej nie można rozpatrywać w odniesieniu do tzw. przeciętnego, statystycznego Polaka, w tym przypadku bowiem taki nie istnieje, i że nawet w naszych, ogromnie przecież zegalitaryzowanych warunkach życia przynależność do określonej klasy, warstwy czy choćby grupy społeczno-zawodowej stanowi podstawowy czynnik determinujący stan świadomości społecznej we wszystkich jej wymiarach.

⁵ Odmiennosć zasad wskazywanych w odpowiedzi na jedno i drugie pytanie świadczy ponadto o tym, że wszystkie grupy społeczno-zawodowe traktują obecne warunki jako nienaturalne /niewłaściwe/ oraz przejściowe.

Tabela 2. Ocena aktualnej, własnej sytuacji ekonomicznej

w procentach

Przedmiot i stopień oceny	Robotnicy			Pracownicy		Decydenci	Nadawcy	Eksperti
	Huty	Stoczni	Innych zakładów	dozoru technicznego	administracji zakładowej			
Własna sytuacja ekonomiczna								
Bardzo dobra	0,0	0,0	0,0	0,0	2,5	2,0	4,8	2,3
Dobra	7,7	5,4	2,1	13,1	7,5	40,8	38,1	19,8
Srednia	61,5	70,3	65,3	63,9	72,5	52,0	48,8	66,3
Zła	24,2	22,5	29,5	23,0	15,0	4,1	6,0	11,6
Bardzo zła	4,4	1,8	3,2	0,0	2,5	1,0	0,0	0,0
Przewidywane zmiany własnej sytuacji materialnej w najbliższej przyszłości								
Ulegnie poprawie	15,4	13,5	11,6	9,8	5,0	27,6	19,0	17,4
Pogorszy się	17,6	30,6	32,6	13,1	15,0	14,3	22,6	26,7
Nie ulegnie zmianie	16,5	20,7	24,2	32,8	32,5	26,5	34,5	29,1
Trudno powiedzieć	50,5	34,2	31,6	44,3	45,0	31,6	21,4	26,7
Sytuacja materialna własnej rodziny w porównaniu z innymi rodzinami								
Lepsza	5,5	7,2	4,2	14,8	17,5	53,1	48,8	32,6
Gorsza	14,3	16,2	21,1	13,1	5,0	4,1	3,6	5,8
Taka sama	78,0	76,6	73,7	72,1	77,5	41,8	46,4	55,8

Tabela 3. Odpowiedzi na pytanie: "Jakie sposoby i zasady postępowania w obecnych warunkach gwarantują powodzenie?" w procentach

Sposoby i zasady	Robotnicy			Pracownicy		Decydenci	Nadawcy	Eksperti
	Huty	Stoczni	innych zakładów	dozoru technicznego	administracji zakładowej			
Praca na własny rachunek	12,1	8,1	24,2	6,6	17,5	11,2	16,7	16,3
Wyjazdy zagraniczne	7,7	2,7	5,3	8,2	7,5	2,0	3,6	3,5
Praca w firmach polonijnych	1,1	0,9	0,0	0,0	0,0	1,0	1,2	1,2
Omiwanie prawa, cwaniactwo, spryt, spekulacja, kumoterstwo, egoizm, bezwzględność, nieuczciwość	44,0	51,4	31,6	57,4	40,0	42,9	40,5	38,4
Pracowitość, uczciwa, rzetelna i wydajna praca, sumienność, oszczędność	13,2	22,5	7,4	8,2	12,5	23,5	11,9	12,8
Dodatkowe zarobkowanie	2,2	0,0	8,4	1,6	0,0	1,0	2,4	3,5
Praca w popłaatnym lub preferowanym zawodzie /np. górnik/	2,2	0,9	0,0	3,3	0,0	7,1	2,4	3,5
Wysokie stanowisko	3,3	2,7	4,2	4,9	0,0	2,0	1,2	0,0

Tabela 4. Odpowiedzi na pytanie: "Jakimi zasadami powinien się kierować człowiek w życiu, aby osiągnąć powodzenie?"

Zasady	w procentach							
	Robotnicy		Pracownicy		Decydenci	Nadawcy	Eksperci	
	Huty	Stoczni	innych zakładów	dozoru technicznego				administracji zakładowej
Powszechne normy etyczne i moralne /uczciwość, odpowiedzialność, poszanowanie innych, skromność, godność itp./	20,9	20,7	28,4	18,0	35,0	33,7	26,2	27,9
Cechy charakteru /ambicja, silna wola, samodoskonalenie, odwaga, zaradność, elastyczność i otwartość, siła przebiecia, przedsiębiorczość/	11,0	9,0	9,5	14,8	12,5	21,4	16,7	20,9
Zasady ethosu pracy /pracowitość, rzetelność i solidność w pracy, systematyczność i zdyscyplinowanie itp./	20,9	35,1	20,0	27,9	15,0	24,5	25,0	31,4
Zalety rozumu /rozważa, rozsądek, mądrość, racjonalizm i rachunek ekonomiczny w działaniu, konsekwencja i doświadczenie itp./	14,3	16,2	21,1	19,7	5,0	11,2	10,7	9,3
Patologiczne normy społeczne /egoizm, przebiegłość, spryt, bezwzględność, brak zaufania, partykularyzm, nepotyzm itp./	17,6	10,8	6,3	8,2	17,5	4,1	2,4	2,3

Tabela 5. Odpowiedzi na pytanie: "Co Pan/i/ ceni najbardziej w pracy, co w pracy jest najważniejsze?"

w procentach

Najważniejsze wartości w pracy	Robotnicy			Pracownicy		Decydenci	Nadawcy	Eksperci
	Huty	Stoczni	innych zakładów	Pracownicy				
				dozoru technicznego	administracji zakładowej			
Wysokość zarobków	67,0	49,5	46,3	44,3	45,0	16,3	9,5	10,5
Możliwość awansowania	6,6	0,9	0,0	3,3	0,0	1,0	1,2	1,2
Przekonanie o społecznej użyteczności pracy	6,6	11,7	5,3	21,3	20,0	55,1	36,9	36,0
Możliwość robienia tego, co nas interesuje	6,6	8,1	7,4	11,5	15,0	7,1	34,5	36,0
Dobre stosunki z przełożonymi	0,0	1,8	2,1	3,3	5,0	0,0	0,0	0,0
Możliwość nauczenia się czegoś nowego	2,2	3,6	2,1	3,3	0,0	2,0	3,6	2,3
Dobre stosunki między ludźmi	9,9	19,8	31,6	6,6	7,5	2,0	2,4	3,5
Możliwość sprawdzenia swoich zdolności i umiejętności	1,1	3,6	3,2	6,6	7,5	14,3	9,5	8,1

Tabela 6. Odpowiedzi na pytanie: "Co powinno decydować o wysokości zarobków?"

w procentach

Czynniki	Robotnicy			Pracownicy		Decy- denci	Nadaw- cy	Eksp- er- ci
	Huty	Stoczni	innych zakła- dów	dozoru techni- cznego	admini- stracji zakładowej			
Wykształcenie	4,4	7,2	4,2	13,1	20,0	4,1	6,0	9,3
Stanowisko, funkcja	3,3	2,7	0,0	4,9	7,5	5,1	2,4	3,5
Charakter pracy	38,5	32,4	18,9	16,4	22,5	6,1	6,0	3,5
Talent, zdolności	11,0	10,8	7,4	8,2	5,0	12,2	22,6	19,8
Rodzaj wykonywanej pracy, zawód	2,2	5,4	6,3	1,6	5,0	6,1	1,2	0,0
Wydaźność i jakość pracy	38,5	37,8	62,1	50,8	40,0	62,2	57,1	62,8
Wysoka specjalizacja zawodowa	2,2	2,7	1,1	1,6	0,0	0,0	4,8	1,2

Tabela 7. Odpowiedzi na pytanie otwarte: "Komu w Polsce powiedzi się najlepiej?"

w procentach

Grupy znajdujące się w najlepszej sytuacji	Robotnicy			Pracownicy		Decydenci	Nadawcy	Eksperti
	Huty	Stoczni	innych zakładów	dozoru technicznego	administracji zakładowej			
Prywatna inicjatywa	34,1	45,9	60,0	42,6	45,0	70,4	67,9	50,0
Spekulanci, kombinatorzy	44,0	43,2	32,6	39,4	39,7	34,7	22,6	33,7
Ludzie aparatu władzy	18,7	28,8	48,4	23,0	30,0	5,1	13,1	10,5
Ogrodnicy	16,5	3,6	5,3	4,9	2,5	11,2	9,5	16,3
Twórcy, artyści	6,6	0,9	5,3	3,3	2,5	13,3	15,5	11,6
Pracujący za granicą	8,8	0,9	5,3	6,6	12,5	7,1	6,0	5,8
Górnicy, hutnicy	7,7	2,7	1,1	4,9	2,5	4,1	8,3	9,3
Wyspecjalizowani lekarze	1,1	0,0	2,1	1,6	0,0	8,2	6,0	3,5
Ludzie przedsiębiorczy, energiczni	2,2	0,0	3,2	3,3	7,5	3,1	2,4	15,1
Wojsko, milicja	3,3	8,1	2,1	8,2	2,5	0,0	3,6	2,3
Kler	0,0	0,0	0,0	1,6	0,0	8,2	3,6	1,2

Tabela 8. Odpowiedzi na pytanie otwarte: "Komu w Polsce powodzi się najgorzej?"

w procentach

Grupy znajdujące się w najgorszej sytuacji	Robotnicy			Pracownicy		Decydenci	Nadawcy	Eksperti
	Huty	Stoczni	Innych zakładów	dozoru technicznego	administracji zakładowej			
Emeryci	48,4	36,9	46,3	57,4	37,5	68,4	65,5	69,8
Przeciętni robotnicy	31,9	39,6	32,6	18,0	10,0	5,1	7,1	0,0
Ciężko, uczciwie pracujący	13,2	19,8	10,5	18,0	30,0	11,2	4,8	11,6
Rodziny wielodzietne	7,7	12,6	17,9	13,1	20,0	12,2	15,5	22,1
Niżsi urzędnicy	5,5	0,0	0,0	3,3	5,0	14,3	7,1	10,5
Młoda inteligencja	1,1	0,0	6,3	3,3	5,0	9,2	19,0	10,5
Ludzie bez zawodu	5,5	0,9	1,1	0,0	10,0	12,2	3,6	8,1
Młode małżeństwa	6,6	6,3	6,3	1,6	10,0	4,1	8,3	1,2
Żyjący tylko z pensji	7,7	2,7	5,3	6,6	7,5	3,1	4,8	7,0
Chorzy, upośledzeni	5,5	7,2	6,3	4,9	5,0	6,1	2,4	9,3